

- свідників голодоморів в Україні, Ін-т історії НАН України. – К. Видавництво М.П. Коць, 2000. – 262 с.
10. Завальнюк О.М. 1932-1933 роки на Хмельниччині / О.М. Завальнюк // Подільська старовина: Зб. наук. праць (Під заг. ред. В.А. Косаківського). – Вінниця: Б.В., 1993. – С.228-237.
 11. Завальнюк О.М. Кам'янецьчина і всеукраїнський голодомор 1932-1933 рр. / О.М. Завальнюк // Кам'янецьчина в контексті історії Поділля. Науковий збірник / [редкол.: Л.В. Баженов, І.С. Винокур, Г.Б. Грубі]. – Кам'янець-Подільський, 1997. – Т.2. – С.46-48.
 12. Бондар А.Г. Народна освіта і педагогічна наука в УРСР (1917-1967) / А.Г. Бондар, О.Г. Дзевєрін, Б.С. Кобзар. – К.: Радянська школа, 1967. – 483 с.
 13. Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 рр. на Україні. Вінницька область / [упоряд.: В.П. Лацба, В.В. Вижга, П.М. Кравченко, І.П. Мельничук, В.І. Петренко, Р.Ю. Подкур]. – Вінниця: ДП «ДКФ», 2008. – 1360 с.
 14. Петренко В.І. Більшовицька влада та українське селянство у 20-30 рр. XX ст.: причини, технологія, наслідки Голодомору-геоциду (за матеріалами Поділля) / В.І. Петренко. – Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2008. – 320 с.
 15. Рибак І.В. Колективізація на Поділлі / І.В. Рибак // Подільська старовина: Зб. наук. праць / Під ред. В.А. Косаківського. – Вінниця: Б.В., 1993. – С.218-227.
 16. Шульга І.Г. Голод на Поділлі: До 60-річчя голодомору 1933 р. / І.Г. Шульга. – Вінниця: Констант-ПРИМ, 1993. – 223 с.

In the article the question of participation of women of Podillya lights up in the actions of disobedience, blowing, «bagpipes» but other measures with the purpose of rescue of the families during holodomoru 1932-1933 The basic requirements and methods of such fight, its influence, are analysed on the survival of children.

Key words: Podillya, holodomor, «bagpipes», activist, collective farm, bread.

Отримано: 1.07.2010

УДК 94(477.43)18":005.95:334.712

А. Б. Задорожнюк

РЕМІСНИЧІ УПРАВИ ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ – ОРГАНИ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ВИРОБНИЦТВА І НАГЛЯДУ ЗА РЕМІСНИКАМИ У ХІХ СТ.

В статті розглядається діяльність ремісничих управ Подільського губернії, з'ясовуються зміни їх завдань і функцій упродовж ХІХ ст. Робиться висновок, що ремісничі управи, запроваджені російським законодавством перетворили ремісничі цехи із самостійних корпоративно-виробничих об'єднань на виключно виробничі майстерні.

Ключові слова: ремісничі управи, цехи, ремісники, цеховики, законодавство.

Ремісничі управи створювалися згідно «Городового положення 1785 р.», як станові ремісничі органи, з метою охорони інтересів ремісників і «приращення ремесленного искусства». Вони являли собою органи ремісничого станового самоуправління, займалися проведенням іспитів і видачею ремісничих свідоцтв на звання майстра і підмайстра, затверджували на посадах цехових старшин, відали прийомом у члени цехів і виключенням із них, стягненням штрафів за порушення цехових правил, розглядом конфліктів між майстрами і замовниками, збором податків. Упродовж 1802-1902 рр. ремісничі управи були підпорядковані міністерству внутрішніх справ.

Метою даної статті є спроба простежити зміни функцій ремісничих управ упродовж ХІХ ст. та з'ясувати специфіку в діяльності таких органів на теренах Подільської губернії.

Найвагомішою постаттю серед дослідників цехового ремесла був П.В. Клименко [23, 24, 30]. У монографії, присвяченій дослідженню це-

хових організацій в Україні, він подав детальний огляд існуючої на той час історіографії з проблеми, а також розглянув організаційне становище цехів [24]. П.В. Клименко дослідив цехове ремесло, розкрив основні засади його правового функціонування, подав ретроспективу розвитку цехів, активної їх суспільної організації. При цьому вчений зазначив, що він лише розпочав роботу, основні висновки попереду і вимагатимуть зусиль ще не одного дослідника, адже «виконати цілу роботу, належно з'ясувати деталі, можна тільки після монографічних дослідів окремих місцевих та національних ремісничих організацій» [24, с. LXXXVIII]. Його ж завдання – «дати поштовх і визначити головні аспекти проблеми» [25]. Матеріали фонду Кам'янець-Подільської ремісничої управи (ф.307) Державного архіву Хмельницької області містять документи від часу створення єдиної ремісничої управи до запровадження спрощеного ремісничого управління у 1898 р., що дозволяє з'ясувати діяльність ремісничих управ на Поділлі у другій половині XIX ст.

Основними законами, які визначали розвиток ремесла та діяльність управ упродовж XIX ст. були «Городове положення» 1785 р. (153 статті) [16], Статут цехів 1799 р. (109 статей) [17] та доповнення до нього 1852 р. [20], «Городове положення 1870 р.», запроваджене на території краю у 1875 р. [21], а також Статут ремісничий 1879 р.

Усі ці закони наклалися на традиційні в краї правила і статuti ремісничих об'єднань, що і створило низку особливостей в діяльності ремісничих управ.

На Поділлі «Городове положення 1785 р.» та «Статут цехів 1799 р.» набрали офіційної і обов'язкової сили закону лише у 1840 р., коли «чинні тут форми польського й литовського права були замінені на загальноєвропейські» [24, с. 3]. Саме з 1840 р. ремісники губернії стали звертатися до міських та містечкових цехових управ і отримувати свідоцтва на право займатися ремеслами. На прикладі ювелірного ремесла видно, що у 1841 р. свідоцтва на право зайняття ремеслом отримали 35 майстрів з Кам'янця, Вінниці, Тульчина, Гусятина та Городка [7]. Усі майстри були іудейського походження або іноземці, які раніше не мали права належати до існуючих цехів. Однак, як вказано у документі, всі вони були власниками майстерень, у власних або найманих будинках. З ліквідацією чинних норм магдебурзького права упродовж 1837-1838 рр., у Подільській губернії перестали діяти і старі закони про цеховий устрій, що дало можливість позацеховим ювелірам узаконити своє становище [18, 19]. За отримане свідоцтво майстри-ювеліри вносили до цехової управи 1 руб. сріблом, і додатково ще 15 коп. сріблом – за запис до цехової книги [7, арк. 20].

Отже, ремісничий устрій був складним, водночас не існувало загального органу, який би видав справами ремісників і представляв їх інтереси. На місцях ремісники підпорядковувалися магістратам і ратушам, органам передусім судовим. Тому, у 1852 р. було затверджено зміни до ремісничого статуту під назвою «Про проект змін і доповнень до зводу ремісничих постанов» [20]. Як видно із назви, Положення 1852 р. не було новим ремісничим статутом, а являлося доповненням до існуючого законодавства. У додатках до цих доповнень були опубліковані два документи: «Правила особливих єврейських цехів» і «Правила виробництва ремесел в малих містах, посадах і містечках, як казенних так і поміщицьких» [20, приложение]. Основним напрямком цих документів було залучення єврейського населення до «корисної праці». Іудеям закон створював сприятливі умови для вступу до цехів, і таким чином дозволяв врятуватися від долі так званих «некорисних» євреїв, що підлягали рекрутському набору (вп'ятеро більшим, ніж з решти населення) та низці інших обмежень.

Отже, закон сприяв масовому залученню єврейського населення регіону до ремісничого стану. У 1852 р. на Поділлі офіційно налічувалося 10646 ремісників, з них 3200 християн та 7446 євреїв [22, с. 308].

Зміни ремісничого законодавства 1852 р. зводилися до наступного:

- запроваджувався спрощений ремісничий устрій (в місцях, де ремісників була незначна кількість виробництвом вони могли займатися без утворення цеху);
- зберігаючи самостійне управління, ремісники підпорядковувалися міським думам;
- окремі цехи стали управлятися виборними старшинами, а в цілому управління перейшло до ремісничих зборів (сходу), які обирали загальну ремісничу управу;
- цехові старшини, а також депутати від ремісничого загалу (від кожних п'яти майстрів), обирали ремісничого голову і двох помічників, кандидатури яких затверджувала міська адміністрація.

Діяльність цехових управ зосереджувалася на станово-фіскальних функціях, а саме: складання громадських звернень від імені ремісничого стану, виборів посадовців, контролю за виконанням ремісничих повинностей, приписки і виписки із цеху, виданням свідоцтв на звання майстра і т.п.

Ремісничим управам повітових міст підпорядковувалися цехові ремісники містечок повіту. Так, у 1881 р. ремісники м. Оринина зверталися до кам'янецької загальної ремісничої управи з проханням затвердити поновлення в містечку цехової управи. Ремісники пояснювали, що їхній цеховий старшина помер декілька років тому, а цехові документи, що знаходилися в нього, загубилися. Зашилися лише старі книги, видані кам'янецькою міською думою у 1852 та у 1855 рр., які знаходяться у сина померлого Абрама Вайсбрюга. Кам'янецька реміснича управа прийняла рішення, що після виконання усіх необхідних положень, вона затвердить поновлення цехового устрою в Оринині [11, арк. 2-10]. Проте, уже в серпні 1882 р. губерньське правління прийняло рішення скасувати цеховий устрій в м. Оринині [9, арк. 7]. Причиною такого рішення була неввірна видача ремісничих свідоцтв (без затвердження ремісничого голови) орининським ремісником. Цей приклад є свідченням втручання урядових структур (губерньського правління) у ремісничі справи.

У тому ж 1882 р., згідно з рішенням губерньського правління, реміснича управа провела укрупнення та об'єднання кам'янецьких цехів. Укрупненню підлягали цехи, у яких було менше п'яти майстрів-християн: цех бляхарський об'єднувався з тютюновим, ковальський з мідношорницько-оббіницьким, ювелірний з годинникарським та палітурниками, тощо. Решта міських цехів: столярний, чоботарський, кравецький, пекарський та різницький були визнані «самостійними, у дійсному їх складі» [8, арк. 14]. Окремі цехи, щоб не бути об'єднаними, вдалися до певних хитрощів, збільшуючи кількість своїх членів християнського віросповідання. Так, старшина ткацько-шмуклярського та перукарського цеху Волько Мехеліс подав рапорт із рішенням цехового сходу про прийняття до цеху двох майстрів – Олександра Рейтеровського та Антона Смилашко [8, арк. 13]. Отже, наприкінці XIX ст. при врахуванні кількості майстрів у цеху основна увага зверталася на віросповідання, іншими словами національність майстра. Така міра була прийнята для боротьби із засилаям євреїв у цехових організаціях та залучення до цехів майстрів-християн. Разом з тим, наведений приклад свідчить про суто формальну владу ремісничої управи, яка перетворилася на механізм для передачі і втілення урядових наказів ремісникам.

Паралельно з укрупненням існуючих, Подільське губернське правління виносило рішення про утворення нових цехів. Зокрема, у 1882 р. в Кам'янці, був затверджений тютюновий цех, який займався подрібненням тютюну та виготовленням цигарок. Тоді ж правління розглядало питання «про особливі обряди сажотрусів в Кам'янці» і винесла рішення про утворення окремого цеху сажотрусів і запровадження в ньому загальних правил ремісничого статуту [8, арк. 1 (зв.)]. Миська команда сажотрусів складалася взимку із 12, влітку із 6 осіб і у 1894 р. була приєднана до пожежників з безпосереднім підпорядкуванням старшому унтер-офіцеру пожежної команди [28, с. 28]. Таким чином, ремісничий цех влився до складу пожежної команди.

У 1882 р. лише в Кам'янці-Подільському налічувалося 14 цехів, які подіялися на складні, що об'єднували ремісників кількох спеціальностей і прості [27, с. 16]. До складних відносилися: ковальський, що об'єднував майстрів ковальського, слюсарного, шорного то обійного ремесла; столярний, до якого входили, окрім столярів, ще й фортепіанні та екіпажні майстри, різчики, токарі, бондарі, скярі, теслярі. Прості цехи були такі: кровельщиків та мідників, тютюновий, різницький, ювелірний, малярний, пекарсько-кондитерський, перукарський, годинникарський, шевський, палітурницький, скорняцький, кравецький. Загальна кількість членів цехів складала 960 осіб [27, с. 17-18].

Реміснича управа об'єднувала усі цехи і координувала накази уряду й виконавчі сили ремісничих організацій. На чолі ремісничих управ стояв ремісничий голова, тоді як цех очолював ремісничий старшина. Посади ремісничого голови та старшин були виборними, однак вважалися не лише почесними, а й накладали певні обов'язки. Ремісничий голова або старшина не могли покинути місто, не залишивши заступника, і не повідомивши ремісничу управу. Зокрема, у 1882 р. ремісничий голова Михайло Мамроцький, від'їжджаючи з хворим сином на лікування, передав справи старшині ювелірного цеху Михайлу Новаківському [8, арк. 8]. УВ тому ж році старшина перукарського цеху Волько Мехеліс відлучаючись з міста доручав свою посаду перукарю Олександрю Ретировському [8, арк. 7]. Тоді ж подібні рапорти подали старшини малярського, бляхарського та пекарського цехів. У 1881 р. кам'янецька реміснича управа складала списки майстрів-їудеїв по цехам. Не подав список лише столярний цех. Вину за це було покладено на старшину цього цеху Йося Акермана. За таку халатність старшину звільнили з посади та наклали покарання – 5 днів ув'язнення [10, арк. 7].

На той час, реміснича управа повинна була мати окреме приміщення, де б знаходилося канцелярське начиння, цехові печатки, знаки ремісничого голови, залізний ящик з ремісничою касою, ремісничі книги. В управах також зберігалися ікони, цехові хорутви, знаки цехових старшин, підсвічники, цехові книги та ін.

У березні 1883 р., в приміщенні Кам'янець-Подільської спільної ремісничої управи, за участю старшин, товаришів старшин та майстрів усіх миських цехів відбулися загальні ремісничі збори. Перед ремісничим товариством звітував колишній ремісничий голова М.Мамроцький за період свого головування (1881-83 рр.). Основна увага була звернена на прибутки і витрати цехових грошей. Старшина кожного цеху доповідав про передані до управи кошти. Зокрема, від шевського цеху за вказаний період до управи надійшло 128,8 руб., від кравецького – 150,3 руб., від ювелірно-годинникарського – 78,5 руб., від слюсарно-ковальського – 65 руб., від столярного – 49,7 руб., від пекарського – 66,5 руб., від бляхарсько-тютюнового – 39,5 руб., від різницького – 37 руб., від спільного кушнірсько-малярсько-перукарського цеху загальної книги не було,

а окремо: від кушнірського – 59 руб., від малярського – 26 руб., від перукарського – 42 руб. [12, арк. 1-2]. Загальний податок від кам'янецьких цехів на утримання управи склав 742,3 руб. Після загальних підрахунків виявилось, що не вистачає 50 руб. 91 коп. Було ухвалено примусити колишнього ремісничого голову внести до ремісничої скарбниці цю суму. Виплату дозволили вносити щомісяця по 10 руб. [12, арк. 20]. згідно поданої інформації найбільш прибутковим був кравецький цех, а найменше прибутку отримав різницький.

У 1885 р. кам'янецький ремісничий голова написав рапорт до подільського губернського правління, у якому розкривав недоліки ремісничого устрою подільських міст. Говорячи про давню 500-річну історію цехового устрою на Поділлі, ремісничий голова зазначав, що при виявленні маси порушень цехового законодавства він не в змозі без допомоги органів влади та поліції навести необхідний порядок. Голова наголошував, що останнім часом значна частина ремісників працює без ремісничих свідоцтв, утримує підмайстрів та учнів без запису їх до цехової книги, а іноземні майстри вільно виготовляють і продають вироби, чим підривають роботу місцевих цеховиків. Приводився випадок, коли вісім майстрів із Угорщини самоправно, без відома цеху і без сплати до ремісничої скарбниці встановлених грошей, виготовляли і продавали бляхарську продукцію [12, арк. 12]. Старшини та їх товариші часто не могли навіть зібрати із цехових ремісників обов'язкові внески на утримання ремісничої управи. Неплатильщики їх проганяли та погрожували побити (був випадок побиття товариша старшини кравецького цеху). Ремісничий голова підкреслював, що без втручання поліції реміснича управа і надалі залишатиметься бездіяльною.

Така ситуація була характерна і для інших міст і містечок, тому уряд поставив питання про ліквідацію цехових організацій. На основі статті 261 Уставу про промисловість міністр внутрішніх справ дозволив у 1886 р. ліквідацію ремісничого управління у великих містах Правобережної України.

11 серпня 1888 р., згідно наказу начальника Південно-Західного краю на Поділлі був ліквідований цеховий устрій, а замість нього запроваджено спрощене ремісниче управління. Оскільки ремісничі товариства Кам'янця складало більш як 600 чол., тому для уникнення численних зібрань було обрано і затверджено 53 депутати від усіх ремісників міста. На загальних ремісничих зборах був обраний ремісничий старшина Семен Стельмашівський і товариші – від християн Іван Вержбицький, від іудеїв – Янкель Лимончик [13, арк. 4]. Загалом, постановою було вирішено, що ремісники, які отримали свідоцтва і на той час не мали майстерень, підлягають виключенню з числа майстрів.

У постанові ремісничої управи від 18 жовтня 1888 р. говорилося про те, що майстри які вже отримали ремісничі свідоцтва не повинні піддаватися переатестації, а ремісники, які будуть вперше клопотати про отримання статусу майстра повинні підлягати обов'язковій атестації [13, арк. 7]. Тоді ж була проведена ревізія по виявленню ремісників, які працюють без ремісничих свідоцтв. Зокрема, незаконно утримувала пекарню Естера Кацманова, однак, як вказано у документі, вирішення питання про закриття пекарні перевищувало компетенцію ремісничого управління, тому зібрані матеріали передавали мировому судді [13, арк. 7(зв.)]. Було зафіксовано 27 випадків роботи без ремісничих свідоцтв і по кожному випадку складено відповідний протокол [13, арк. 10-20]. Разом з тим, наприкінці 1890 р. виявилось, що на утримання ремісничої управи, оренду приміщення для управи, зарплату посылному та писарю не вистачає грошей. Вихід знайшли один – обкласти додатковим збором усіх ремісників [13, арк. 56].

Під час ревізії 1891 р., коли кам'янецький ремісничий старшина обходив майстерні міста, перевіряючи ремісничі свідоцтва, при спробі зібрати до ремісничої казни 1 руб., він здебільшого отримував відмову і вислуховував лайку [5, арк. 68]. Така ситуація в середовищі ремісників була виявом повного занепаду колишньої виробничої корпоративності.

Кам'янецька реміснича управа, використовуючи свою посередницьку роль між урядом і ремісниками, стояла на охороні цехової виробничої монополії. Передусім такі дії управи можна пояснити її зацікавленістю у збільшенні прибутковості цехових організацій. Реміснича управа контролювала записові книги усіх ремісничих цехів. За період 1889-1894 рр. у книзі кам'янецької ремісничої управи було записано: у 1888 р. – 18 учнів до майстрів чоботарського, каретного, шорного, столярного та слюсарного ремесла; у 1889 р. – 24 учні до майстрів чоботарського, кравецького, «масового мистецтва», столярного, перукарського мистецтва, різницько-ковбасного, «швейного на машинці мистецтва», каретного, токарного, стельмашного ремесла; у 1890 р. – 23 учні до майстрів стельмашного, ковальського, каретного, чоботарського, слюсарного, столярного ремесла; у 1891 р. – 22 учні до майстрів столярного, чоботарського, ковальського, каретного, слюсарного, міднярського, кушнірського ремесла; у 1892 р. – 17 учнів до майстрів ковальського, каретного, кушнірського, чоботарського, слюсарського, токарського, пекарського ремесла; у 1893 р. – 17 учнів до майстрів слюсарного, кравецького, чоботарського, ковальського, пекарського, каретного, обійницького ремесла. У 1894 р. вказано лише два учня чоботарського ремесла [1, арк. 1-18].

Користуючись монопольним правом на видачу ремісничих свідоцтв, управа тримала під контролем усю виробничу діяльність в місті і стояла на чолі управління цілого ремісничого стану. Під необхідність отримання свідоцтва підводилося будь-яке заняття. Доходило до абсурду. Зокрема, у 1896 р. Кам'янецька реміснича управа видала Гершу Лейферу свідоцтво «на ремесло по вставці зубів» [6, арк. 78].

Під контроль ремісничої управи підпадали і підприємства фабричного типу, що засвідчує доля одного із організаторів кам'янецької промисловості Фрідріха Крама. Судячи із ремісничої документації, Крам, будучи власником чавунно-ливарного та механічного заводу, залишався членом ремісничого цеху. Зокрема, у 1899 р. він повідомляв ремісничого голову Раковського про набір на своє підприємство шести учнів, за яких сплатив до ремісничої управи 6 руб. 60 коп. та видав на «підтримку ремісничої управи» два рублі [15, арк. 50 (зв.)]. Записаним учням на той час виповнилося від 15 до 18 років і приймалися вони на навчання терміном на три роки. Після закінчення навчання Ф.Крам зобов'язувався виплатити їм по 50 руб. «на вбрання» та 96 руб. «на харчі». Отже, система учнівства на заводі Ф.Крама відповідала цеховим правилам, а учні проходили за цеховою документацією. При цьому, ще у 1894 р. було видано розпорядження уряду про звільнення власників заводів і фабрично-заводських робітників від ремісничої юрисдикції.

Разом з тим, із занепадом ремісничих організацій, відзначається погіршення фахової підготовки майстрів. До ремісничої управи часто надходили скарги на неякісну роботу окремих ремісників. Для перевірки скарг створювалися спеціальні комісії із досвідчених майстрів певного ремесла, які розглядали неякісний виріб і виносили рішення. Так, у 1891 р. кам'янецький житель В.Шабловський скаржився до ремісничої управи на кравця Мошку Горбмана, який, взявшись виготовити із матеріалу замовника тепле пальто на хутрі, повністю зіпсував матеріал. Замовник вимагав повернути йому вартість матеріалу (14 руб.) та заплачені за роботу гроші (8 руб.) [5, арк. 279]. Створена для розгляду ситуації комісія встано-

вили, що «пальто зіпсоване і переробці не підлягає». З цього приводу було прийнято рішення, що згідно із ремісничим законодавством, майстер Горбман мусить повернути замовнику 22 руб. та заплатити до ремісничої каси штраф 5 руб. [5, арк. 281]. У тому ж році, до ремісничої управи зверталася дворянка Марія Жаборовська із скаргою на ювелірного майстра Шера, який отримав за ремонт золотого годинника 10 руб., а роботу не виконав. Замовниця просила призначити комісію для оцінки роботи вказаного ювеліра і передати роботу іншому майстру [5, арк. 157].

Неодноразові скарги були на іконостасного майстра Андрія Іваницького, який називав себе купцем Іваницьким. Виготовляючи в селах Подільської єпархії церковні іконостаси, він часто не виконував підрядні умови, на що скаржилися селянські товариства. На основі резолюції подільського єпископа від 11 листопада 1891 р. було оголошено всьому духовенству єпархії, «щоб на майбутнє згаданого майстра Іваницького ніхто не допускав до церковних підрядів, під загрозою покарання» [26, с. 564].

У 1895 р. до кам'янецької ремісничої управи звертався місцевий землемір Іван Пилик із скаргою на майстра Іделя Москаля, який, взявши покрити бляхою його будинок на Польській фільварках, роботу не виконав, пошкодивши усі 120 листів бляхи [6, арк. 96]. Реміснича управа провела розслідування і з'ясувала, що Ідель Москаль, сатанівський міщанин, є підмайстром кам'янецького мідно-бляхарського ремесла і на самостійну роботу права не мав. Москаля із цеху виключили, однак, на думку членів управи, «замовник мусив би з'ясувати в цеху, кому доручає відповідальну роботу» [6, арк. 133].

Траплялися випадки, коли із цеху виключали за погану поведінку і несумлінну роботу. У 1890 р. майстри кам'янецького цеху бляхарського та мідницького ремесла вирішили виключити із числа майстрів міщанина м. Хотина Меера Ройзмана, який, «будучи молодих літ погано знає ремесло, свариться із старшими майстрами, зменшує ціни на роботу та ін.» [5, арк. 52]. Реміснича управа затвердила цехове рішення і направила до поліцейського пристава прохання відібрати у вказаного майстра цехове свідоцтво. Свідоцтво було відібрано і підшите до цехової документації [5, арк. 58].

У 1891 р. ремісничій управі Кам'янця-Подільського підпорядковувалося одинадцять цехів, які об'єднували ремісників таких спеціальностей та мали такий склад: столярів (50 – християн та 60 – іудеїв), пекарів (християн – 11, іудеїв – 28), ковалів, слюсарів, шорників, обійників та сідлярів (християн – 47, іудеїв – 31), бляхарів та мідників (християн – 7, іудеїв – 34), малярів (християн – 19, іудеїв – 31), кушнірів (християн – 16, іудеїв – 65), чоботарів (християн – 133, іудеїв – 29), кравців (християн – 17, іудеїв – 154), перукарів, позументників та палітурників (християн – 2, іудеїв – 28), годинників, ювелірів та різників (християн – 3, іудеїв – 30) [2, арк. 1-9]. Усіх майстрів налічувалося 795 чол., з них – 305 християн та – 490 іудеїв. Інформацію про одинадцять міських цехів подано у 1893 р. [3, арк. 1-15] та у 1899р. [4, арк. 1-17].

Цехи, як організації ремісників, були ліквідовані у 1902 р., однак в багатьох містечках продовжували існувати розподіл на цехи і уособлення певного ремесла, причому окремі ремісничі громади мали своїх цехмістрів. Зокрема, ще на початку ХХ ст. ремісники м. Смотрича приговорили свого товариша за певну провину до дисциплінарного покарання, а той поскаржився мировому судді. Цехмістер і його товариші аргументували своє право на покарання посиланнями на пергаментну грамоту та цехові звичаї. Суддя не визнав за ними такого права і приговорив цехмістра з товаришами до арешту [29, с.17].

Отже, запроваджені на території Подільської губернії у 40-х рр. XIX ст. Ремісничі положення 1785 р. та Статут цехів 1799 р. чітко регламентували організацію ремісничої праці. Проте, якщо у Ремісничому положенні 1785 р. ще відчутний вплив західноєвропейських цехових статутів (відносна свобода цеховиків, виділення цехом грошей на церкву), то Статут цехів 1799 р. фіксував повну залежність цехової організації від міської влади, повністю скасовував автономний устрій цехів та їх виборну адміністрацію. Ремісничий статут 1879 р. зберігав вимогу ведення в цеховій управі трьох книг – для запису майстрів, підмайстрів та учнів. Агестат про присвоєння звання майстра видавався загальною ремісничою управою з представлення цехової управи.

На думку П.В. Клименка, Статут цехів 1799 р. зробив цех органом урядового догляду за тим, як майстри виконують фіскові та ремісничо-промислові повинності. Класична цехова майстерня була установою технічно-економічною і культурно-освітньою, а майстерня «Статуту цехів...» – виключно промисловим підприємством, що давало його власникові економічні вигоди від фізичної праці не «машин», а людських рук [24, с.2]. Змінилося становище ремісничої організації у загальному міському житті. Цех, як окрема адміністративна одиниця, вже не входив до системи міського самоврядування. Цех підпорядковувався ремісничій управі, яка об'єднувала всі цехи і правила своєрідним посередником між владою і окремими ремісничими організаціями. Згідно російського законодавства ремісники не складали окремих соціальних станів, а відносилися до міщан, проте управлялися окремим органом – управою. На чолі цеху знаходилася цехова управа, над цеховими управами загальна реміснича управа. Отже, цех створювався для виробництва і управління тими хто виробляє. Звідси дуалізм цехової природи – цех одночасно і адміністративний і виробничо-технічний заклад.

Специфікою Поділля залишалися глибокі традиції цехової організації, що відобразилися у бажанні і практичному втіленні ремісниками навіть наприкінці XIX – на початку XX ст. виключного права цеху на виробництво в місті чи містечку, на території яких існували цехи. Формально слідуючи російським законам подільські ремісники продовжували зберігати традиції минулих цехів, що можна пояснити словами ремісничого голови Мамроцького про більш як 500-річну традицію цехового устрою на Поділлі.

Список використаних джерел:

1. Держархів Хмельницької області (далі ДАХМО). – Ф. 307. – Оп. 1. – Спр. 6.
2. ДАХМО. – Ф. 307. – Оп. 1. – Спр. 9.
3. ДАХМО. – Ф. 307. – Оп. 1. – Спр. 12.
4. ДАХМО. – Ф. 307. – Оп. 1. – Спр. 14.
5. ДАХМО. – Ф. 307. – Оп. 1. – Спр. 15.
6. ДАХМО. – Ф. 307. – Оп. 1. – Спр. 17.
7. ДАХМО. – Ф. 307. – Оп. 1. – Спр. 24.
8. ДАХМО. – Ф. 307. – Оп. 2. – Спр. 2.
9. ДАХМО. – Ф. 307. – Оп. 2. – Спр. 6.
10. ДАХМО. – Ф. 307. – Оп. 2. – Спр. 8.
11. ДАХМО. – Ф. 307. – Оп. 2. – Спр. 9.
12. ДАХМО. – Ф. 307. – Оп. 2. – Спр. 11.
13. ДАХМО. – Ф. 307. – Оп. 2. – Спр. 14.
14. ДАХМО. – Ф. 307. – Оп. 2. – Спр. 17.
15. ДАХМО. – Ф. 307. – Оп. 2. – Спр. 21.
16. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 1 (далі – ПСЗ РИ-1), т. XXII, № 16187.
17. ПСЗ РИ-1, т. XXV, № 19187.
18. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2 (далі – ПСЗ РИ-2), т. XII, № 10574.
19. ПСЗ РИ-2, т. XIII, № 10892.

20. ПСЗ РИ-2, т. XXVII, № 26171.
21. ПСЗ РИ-2, т. L, № 54640.
22. Гагант І. До історії ремісничої праці між євреями на Україні // Збірник праць єврейської історично-археографічної комісії. – Т. II. – К., 1929. – С. 308.
23. Клименко П.В. Промисловість і торгівля в Подільській губернії на початку XIX ст. // Ювілейний збірник на пошану академіка Д.Й. Багалія. – К., 1927. – С. 1045-1058.
24. Клименко П.В. Цехи на Україні. – Т. 1. Суспільно-правові елементи цехової організації. – К., 1929. – 199 с.
25. Компан О., Суслопаров М. До 80-річчя з дня народження П.В. Клименка // Український історичний журнал. – 1967. – №7. – С. 136.
26. О запрещении духовенству епархии отдавать церковные работы иконостасному мастеру Андрею Иваницкому // Подольские епархиальные ведомости (оффиц. ч.). – 1891. – № 41-42. – С. 564.
27. Островерхов Н.Л. Описание Каменец-Подольска. – К., 1882. – 37 с.
28. Отчет о деятельности Каменец-Подольского городского общественного управления за 1893-1894 годы. – Каменец-Подольск: «Русская типография» М.Гликина, 1895. – 54 с.
29. Прусевич А. Гончарный промысел в Подольской губернии // Кустарные промыслы Подольской губернии. – К., 1916. – 645 с.
30. Цехова книга бондарів, стельмахів, колодіїв, столярів м. Кам'янця-Подільського від 1601 до 1803 р. – К., 1932.

In the article activity of handicraft justices is examined Podilskogo a province, the changes of their tasks and functions turn out during a XIX item Drawn a conclusion, that handicraft justices, inculcated the Russian legislation converted handicraft workshops from independent corporately production amalgamations on exceptionally production workshops.

Key words: *handicraft justices, workshops, artisans, legislation.*

Отримано: 12.09.2010

УДК 94(477.74)“1920/1924”:281.96:262.2

Д. І. Кузовенков

ФОРМУВАННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ АВТОКЕФАЛЬНОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ НА ОДЕЩИНІ У 1920–1924 рр.

У статті на основі аналізу джерел та історіографії, зроблено спробу дослідити процес формування перших автокефальних парафій на Одещині та їх діяльність на початку 20-х рр. XX ст.

Ключові слова: *парафія, Українська Автокефальна Православна Церква, єпископ, Всеукраїнська Православна Церковна Рада, УПЦ Братство “Діяльно-Христова Церква”.*

Суспільно-політичні та культурно-духовні процеси, що відбувалися на Одещині на початку 20-х рр. XX ст. не можливо уявити без релігійного життя. Серед тогочасних конфесій, представлених в регіоні, на авансцену виходить Українська Автокефальна Православна Церква (УАПЦ).

Проблема формування та початкового етапу її діяльності на територіях Одеського краю, у зазначений період, не залишилась поза увагою науковців. Однак, праці О. Тригуба [14], А. Кукурудзи [12], О. Балягузової [10], О. Поцулка [13] та інших лише побічно торкаються нашої проблематики. Такий стан речей і став причиною появи даної публікації.

Початок 20-их років на Одещині ознаменувався виникненням перших українських автокефальних православних парафій. “Духовним наставником” Одеської округи УАПЦ був єпископ Одеський та Балтський Антоній (Гриневи́ч). Це людина, яка за словами одного з “керівників” одеської громади протоієрея Ф. Деньги, “користувалась великою повагою і його авторитет визнавали навіть слав’яни́сти” [5, арк. 12].